

Received: October 18, 2021
Accepted: December 22, 2021
Available online: December 25, 2021

Nilufar Mahmudova

Andijon davlat universiteti
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Andijon, O'zbekiston

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA GRADUALLIK KATEGORIYASINING FUNKSIONAL-SEMANTIK MAYDONI

ANNOTATSIYA

Dunyo tillaridagi semantik munosabatlarga, xususan, graduallikning umumlingvistik hodisa sifatidagi maqomini tadqiq etishga oid ilmiy izlanishlar ko'plab olib borilmoqda. Maqolada inson kognitiv faoliyatida, nutq aktlarining pragmatik aspektini belgilashda gradatsiya alohida o'rin tutgani bois, gradatsiya tavsifi, tasnifi, qar-dosh bo'lmagan tillardagi ifodasida mavjud o'ziga xosliklar borasida ilmiy tadqiqotlar olib borish muhimligi ta'kidlanadi. Turli tipologik tabiatga ega tillar kognitiv, semantik va pragmatik xususiyatlarining o'xshash va farqli jihatlarini ochib berishga yo'naltirilgan tadqiqotlarga alohida ahamiyat qaratiladi. Gradatsiyaning maqomiga tilshunoslar turli tomondan yondashganlarki, buni tildagi mazkur hodisaning murakkabligi, ko'p qirraliligi va keng tarqalganligi bilan izohlash mumkin. Gradual munosabatlarning semantika, so'z turkumlari, funksional-semantik kategoriyalar, murakkab sintaktik tuzilmalar, grammatik ma'no, kategoriyaviy belgilar, nutq leksikasi, so'z va iboralarning ko'chma ma'nolari tizimida, murakkab gaplar tarkibida ichki matn gradatsiyasi va shu kabi boshqa kategoriyalarda belgilanishi ta'kidlanadi. Bu esa o'z navbatida lisoniy gradatsiyani tadqiq etish doirasining kengligidan dalolat beradi. Graduallik kategoriyasi mohiyatini belgilash, uni shubhasiz tegishli mantiqiy-falsafiy tushunchalar bilan birgalikda tadqiq etishni nazarda tutadi. Falsafada graduallik muhim tushuncha sifatida ajratilmagan. U bir tomondan, sifat,

Nilufar Makhmudova

Andijan State University
Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences
Andijan, Uzbekistan
E-mail: makhmudova1076@gmail.com

FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF GRADUATION CATEGORY IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

ANNOTATION

There are a lot of scientific researches on semantic relations in world languages, in particular, the study of the status of graduality as a general linguistic phenomenon. Since gradation plays a special role in human cognitive activity, in determining the pragmatic aspect of speech acts, it is important to conduct a scientific research on the description of gradation, classification, peculiarities of expressions in non-relative languages. Particular attention is paid to the research aimed at revealing the similarities and differences of cognitive, semantic and pragmatic features of languages of different typological nature. The status of gradation is defined differently by linguists, which can be explained by the complexity, versatility, and prevalence of this phenomenon in a language. Gradual relations are marked in the categories of semantics, parts of speech, functional-semantic categories, complex syntactic structures, grammatical meaning, categorical signs, speech lexicon, in the system of connotational meanings of words and phrases, internal text gradation in complex sentences, and so on. This, in turn, indicates how broad the scope of the research on linguistic gradation is.

Defining the essence of the category of gradation implies the study of it together with the relevant logical-philosophical concepts. In philosophy, gradation is not distinguished as an important concept. While it is related to concepts such as quality, quantity, and measurement on the one hand, we can observe that it is inextricably

miqdor va o'lvchov kabi tushunchalarga aloqador bo'lsa, ikkinchi tomondan, uning harakat tushunchasi bilan uzviy bog'langanini kuzatish mumkin. Shunga ko'ra, mazkur maqolada sifat va miqdoriy belgilar uzviy bog'liq bo'lgan dialektik yaxlitlikni shakllantiruvchi mezon sifatida xizmat qiladi.

O'lvchov nazariyasiga tayanib, darajalanish jarayonini maxsus belgilar yordamida o'zgarishlarning har bir bosqichini qayd etuvchi shkala bilan ifodalash mumkin. Ayrim tilshunolar gradatsiyaning ontologik mohiyatini shu tarzda belgilaydilar, ya'ni gradatsiya o'zgaruvchan ob'yekt sifatida pog'onalarda ifodalanuvchi shkalada tasniflanadi. Yuqorida qayd etilganidek, til tizimida mavjud darajalanishga oid hodisalarni semantik va funksional aspektida yanada chuqurroq tadqiq qilish taqazo qilinadi. Gradual belgi o'zgarishga uchraydigan belgi sifatida, o'lvchov, nisbiylik va o'zgaruvchanlik bilan xarakterlanuvchi, u yoki bu darajada namoyon bo'ladigan hodisa bo'lgani bois, gradatsiyaning funksional-semantik xususiyatlari kognitiv yondashuvni talab qilishi ta'kidlangan. Bu yondashuv til nafaqat noyob ob'ekt sifatida, balki inson ongida sodir bo'ladigan barcha mantiqiy jarayonlarga bog'liq bo'lgan vosita sifatida ham o'rganilishini ko'zda tutadi.

Kalit so'zlar: leksik qatlam, graduallik kategoriyasi, til va nutq, darajalanish, leksik maydon, semantik maydon.

KIRISH

Ma'naviy munosabatlarning turli tizimli tillardagi semantik va struktur xususiyatlarini ochib berish, semantik kategoriyalarning bir-biriga bo'lgan munosabatini aniqlash hamda ularning fonologik, leksik, morfologik, sintaktik va stilistik sathlarda namoyon bo'lishini dalillash kabi masalalar zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir. J.Djumabayevaning fikricha, ular qatorida darajalanish ("graduonimiya") hodisasini qardosh bo'lmagan milliy tillarda qiyoslab, darajaviy munosabatlarni leksik va stilistik sathlarda aniqlash, ularni til korpuslariga, lug'at va sinsetlarga kiritish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir [Djumabayeva J.Sh., 2007; 4].

Tilshunoslikda o'zaro munosabatlarni ko'rsatuvchi sistemaga solingan ma'nodosh so'z va iboralar yig'indisi leksik maydon yoki semantik maydon deb ataladi.

Leksik-semantik maydonlarni o'rganish madaniyatlararo muloqotning lingvistik asoslarini aniqlashning muhim jihati hisoblanadi, chunki bu maydon tilning asosiy

linked with the concept of action on the other. Accordingly, in this article, qualitative and quantitative signs serve as a criterion for the formation of systematically related dialectical integrity.

Based on the theory of measurement, the grading process can be expressed in the form of a scale that records each phase of change using special signs. In this way, the ontological nature of gradation is defined by some linguists, that is, gradation is classified as a scale represented in steps as a variable object. The phenomenon of gradation exists in the language system, as noted above, and requires in-depth study in semantic and functional terms.

Gradual sign, as a sign of change, is a phenomenon that is manifested, to a certain extent, or another, which is characterized by size, relativity, and variability. The functional-semantic features of gradation require a cognitive approach. This approach implies that a language is studied not only as a unique object but also as a means of relating to all the textual processes that take place in the human mind.

Key words: lexical layer, graduality category, language and speech, hierarchy, lexical field, semantic field.

tashkiliy tuzilmasidir. Inson o'z fikrini nutqqa aylantirishdan oldin, uni bayon qilish uchun muayyan algoritmnini tuzadi. Shunga asoslanib, nutq jarayoni operatsiyalarini so'zlar bilan emas, balki inson to'g'ri so'zni tanlay oladigan semantik maydonlar bilan olib boradi deb taxmin qilish mumkin.

Tilshunoslikda "maydon" tushunchasi guruh hodisalarini tahlil qilishning ajralmas va shu bilan birga turli bosqichlarda tizimli yoki oddiygina guruh sifatida ko'rib chiqilgan til hodisalariga tarkibiy-funksional yondashuvning intuitiv aksi sifatida paydo bo'ldi. Zamonaviy tilshunoslikda maydon usuli tadqiqotning maqsadlariga qarab nafaqat leksik maydon sifatida, balki konseptual maydon, leksik-semantik maydon, funksional-semantik maydon, sintaktik maydon kabilar sifatida ham amalga oshirilishi mumkin.

ASOSIY QISM

Semantik maydon ko'pincha til birliklarining onomasiologik va semantik birlashmasidir. Semantik maydon, odatda, nutqning turli qismlaridan so'zlarni birlashtiradi. Bu uning birinchi alomatidir. Biroq ushbu toifadagi so'zlarning barcha uzvlari umumiy xususiyatga ega bo'lishi kerak, bu ajralmas sema deb nomlanadi. Bu semantik maydonning birinchi xususiyati bilan ajralmas birlikda ko'rib chiqilgan ikkinchi xususiyatidir.

Shunga asoslanib, ta'kidlash mumkinki, semantik maydon tilning tarkibiy kichik tizimi sifatida mavjud va uning birliklari qo'shimcha qiymatlari kompleksi va bir maydonning boshqasiga nisbatan o'rnini belgilaydigan qiymatlar ierarxiyasi tufayli mavjuddir. Har qanday tilning lug'ati tarkiban bir butun bo'lib, unda har bir so'z o'zining semantik tuzilishi va boshqa so'zlar bilan aloqasi tufayli muayyan o'rinni egallaydi. Tilshunoslik va konseptual jihatlar semantik maydonning bir qismi sifatida namoyon bo'ladi.

Semantik maydonning asosiy maqsadi, avvalo, ular tarkibiy qismlarining konseptual mazmuni bilan konkretlashtirilgan birliklarning muayyan sohasini to'g'ri lingvistik aks ettirishdir, ya'ni tilning leksik tarkibini tavsiflash, individual ma'nolar tilning leksik tarkibi bo'linishini belgilaydigan asosiy tushunchalar to'plamiga umumlashtiriladi.

A.A. Timofeeva va R.X. Karimovanning tadqiqotiga [Timofeev A.A. & Karimova R.X., 2020] tayanib, "Ob-havo" leksik-semantik maydonini tuzish uchun Macmillan Dictionary va English Oxford Living Dictionaries kabi elektron lug'atiga murojaat qildik. Biz "Ob-havo" leksik-semantik maydoni uchun "kuz" leksik-semantik guruhiga kiruvchi leksik birliklarni tanladik. So'zlarni ajratishda kuz mavsumning ma'lum xususiyatlariga asoslanamiz. Ushbu maydonda so'z turkumlariga muvofiq so'z birikmalarini taqsimladik:

Shuni ta'kidlash kerakki, ingliz tilidagi qo'shimchalar, o'zbek tilidan farqli o'laroq, ob-havoni tavsiflash uchun emas, balki ularning sifatini kuchaytirish uchun ishlatiladi.

"Ob-havo" leksik-semantik maydonida sinonimik qator va sinonimik juftliklarni ajratish mumkin. Masalan, *to rain – to pour – to drizzle – to shower*. "To rain – 1. The

condensed moisture of the atmosphere falling visibly in separate drops, “*to pour* – 1b. To rain very hard”, “*to drizzle* – 1. To rain in a very light way”, “*to shower* – 2. A short period when it rains or snows”.

Ushbu qatorda dominant xususiyat *yomg‘ir yog‘ish* fe‘lidir, chunki uning leksik ma‘nosi *yomg‘irning* barcha turlarini (shiddatli, jala, do‘l) birlashtiradi.

Yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirib, semantik maydon so‘zlarning eng katta semantik guruhlanishi degan xulosaga keldik. Shu bilan birga, so‘z va ma‘no mazmuniga tuzilishga yondashish so‘zning semantik hajmi va unda sodir bo‘layotgan jarayonlar haqidagi tushunchalarni sezilarli darajada kengaytirishga yordam beradi. Har qanday tilning so‘z boyligida son-sanoqsiz so‘zlar mavjud. Tilning so‘z boyligi xotik to‘plam emas, balki muayyan tartibda mujassamlashgan birliklar to‘plamidir.

Leksikaning har bir birligi boshqa birliklar bilan ko‘p sonli munosabatlar orqali bog‘liq bo‘lib, bu so‘z birikmasini ajralmas tizimlar shaklida o‘rganishni taqozo etadi. Semantik maydon – bu umumiy semantik mavzu bilan birlashtirilgan so‘zlarning tematik guruhi. Lug‘atni tizim sifatida tavsiflash maqsadida semantik maydon tushunchasi kiritildi.

Graduallikning funksional-semantik maydoni “daraja” umumiy semantik belgisi, shuningdek, ularning semantik va funksional xususiyatlarining birligi asosida ajralib turadigan til birliklarining (leksik, derivatsion, morfologik va sintaktik) tizimli to‘plamidir. Gradatsiya maydonining markazida mavhum otlar, sifatlar va o‘lchov va daraja affikslari, shuningdek “chegara” ma‘nolarini ifodalaydigan affikslar, sifatlar va ravishlarning daraja shakllari mavjud bo‘lib, ular uchun “daraja” belgisi dominantlik qiladi.

Matndagi graduallik ko‘rsatkichlarini tadqiq etish shuni ko‘rsatdiki, graduallik kategoriyasi tilning barcha – fonetik, morfemik, so‘z yasash, leksik, frazeologik, grammatik (morfologik va sintaktik) darajalari va matnda namoyon bo‘ladi. Gradatsiyaning namoyon bo‘lishi o‘ziga xos ko‘rsatkichlar yordamida amalga oshirilib, ularning tahlili quyidagi turlarini aniqlash imkonini berdi: grafik ko‘rsatkichlar, morfemali ko‘rsatkichlar, leksik-semantik ko‘rsatkichlar, frazeologik ko‘rsatkichlar, grammatik ko‘rsatkichlar, morfologik va sintaktik ko‘rsatkichlar.

Fonetika darajasida gradatsiya ovozni ko‘tarish, pasaytirish, so‘zdagi tovushlarni cho‘zish, urg‘u kabilarda namoyon bo‘lib, yozma matnlar graduallikni ifodalashning fonetik vositalari grafik jihatdan quyidagicha aks etishi aniqlandi. Ular birdan ortiq harflarning yozilishi orqali so‘zdagi tovushlar cho‘zilishini nazarda tutadi: kichkiina, kaaaatta.

Fonetik tadqiqotlarda darajalanish hodisasi unli va undoshlarning belgilarida qayd etiladi va bu holat unli va undoshlarni bir-biriga mutlaq zid qo‘yib bo‘lmilik haqidagi fikrlarda aks etgan.

O.Bozorovning fikriga ko‘ra, darajalanish hodisasi substansiyasi moddiyroq (yaqqolroq) bo‘lgan fonetika/fonologiyada, shuningdek, real borliq darajalanishlarini bevosita aks ettiruvchi lug‘aviy tizimda yorqinroq, tilning boshqa sathlarida mavhumroq yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi. Fonologik sathning sistem-struktur

qurilishida fonemalarning bo'g'iz – chuqur til orqa – sayoz, til orqa – til o'rta – til oldi, til oldi/tanglay – til oldi/milk – til oldi/tish, lab/burun – til oldi/ burun – til orqa/ burun, old qator – indifferent – orqa qator, unli – sonor – undosh, sonor – jarangli – jarangsiz, sirg'aluvchi – sirg'aluvchi/portlovchi – portlovchi, tor – o'rta keng – keng, lablanmagan – noto'liq lablangan – lablangan kabi darajali qatorlari muhim konstutiv ahamiyatga ega [Bazarov O., 1997; 43].

Fonetik darajada gradatsiyaning stilistik texnikasi namoyon bo'lishi mumkin, chunki nutqni talaffuz qilishda ovoz balandligi oshishi mumkin va yozma ravishda tinish vositasi – undov belgisi yordamida ovoz balandligi ifodalanishi mumkin. Bundan tashqari, T.G. Xazagerov va L.S. Shirina ta'kidlaganidek, gradatsiya “tonning ko'tarilish yoki pasayish xususiyatiga ega bo'lgan bir nechta intonatsiya markazlariga ega” [Xazagerov T.G. & Shirina L.S., 1999; 137]. Shu munosabat bilan biz fonetik (intonatsiya) gradatsiya haqida gapirishimiz mumkin: – *Umrim bo'yi senga tikilib o'tirsam ham, tikilishdan to'yamayman, ey guluzorim! Ey obi hayotim! Muhabbat lazzati shu muhabbat yo'lida chekiladigan azob-uqubatga qarab ziyoda bo'ladi, deganing to'g'ri* (Jurjiy Zaydon, Farg'ona kelini, 98); *I would not have trusted a great booming voice that said either: You Must Divorce Your Husband! or You Must Not Divorce Your Husband! Because that's not true wisdom* (Elizabeth Gilbert, Eat pray love, 26). Ushbu misolda bir-birining ortidan ergashgan bir xil iboralarni balandlik darajasi har xil bo'lishi va bu bir, ikki va uchta undov belgilari bilan ifodalanishi talab etiladi. Boshqa bir misolda, ovoz balandligi turli xil undov belgilari bilan ko'rsatilgan: *Shu kecha Fotima, uxlay olmadi. Ko'zlarini yumishi bilan Ismoilni ko'rur, u yig'lar, to'xtovsiz yig'lardi. Bu bolaning yolg'iz aybi — onasining o'lgani, yetimligi. Aslida, unga bu yoshda parvarish, ona mehriga muhtoj g'amli yuragiga, mahzun ko'ngliga malham zarur edi. Lekin qayda malham?! Qani, u mehribon inson?! Insoniylik amriga kuloq tutgan bormi? Muruvvat, marhamat yo'ldan yurguvchi qani? Qani, o'z diniy burchini o'ylaganlar?! Qaerda?! Axloqiy vazifasini o'taydiganlar qayda, qayokda, qani?! (Ahmad Lutfiy Qozonchi, O'gay ona, 3). For this would spell complete ruin for him, the loss of Sondra, his job, his social hopes and ambitions in connection with the Griffiths--all--a thought which sickened and at the same time caused him to hesitate about how to proceed. But he would not! he would not! He would not do this! Never! Never!! Never!!!* (Theodore Dreiser, An American tragedy, 224).

Morfologik tadqiqotlarda darajalanish hodisasi haqidagi dastlabki umumiy qarashlar sifat (ravish) darajasining an'anaviy talqinlarida, uch va undan ortiq a'zoli egalik, kelishik, zamon, shaxs-son kabi kategoriyalar tavsiflarida, ma'noning morfologik yo'l bilan kuchaytirish-ozaytirilishi, so'z turkumlarining o'zaro bir-biriga o'tishi (transpozitsiya), funksional formalar (sifatdosh, ravishdosh, harakat nomi) orqali bir so'z turkumining boshqa so'z turkumi xususiyatiga ham ega bo'lishi kabi masalalar talqinlarida ko'zga tashlanadi. H.Ne'matovning “Turkiy tillar morfologik sistemasida oraliq uchinchi (masalaning qo'yilishiga doir)” maqolasida va morfologik darajalanish masalasini an'anaviy (empirik) tilshunoslikning formal mantiq metodologiyasi asosida emas, balki dialektik mantiq yo'l-yo'rig'i asosidagina o'rganish mumkinligi uqtiriladi [Bazarov O., 1997; 16].

Ma'lumki, forma yasalish doirasi, an'anaga ko'ra, forma yasovchi affikslar va yordamchi so'zlar bilan chegaralanar edi. So'nggi yillarda so'zlarning takroriy va juft ko'rinishlari ham forma yasalishlari sifatida talqin etilmoqda. Shunday bo'lsa, forma yasalishi, avvalo, o'zining oddiydan murakkabga tuzilish belgisiga ko'ra quyidagicha darajalanishga ega bo'ladi: 0 (nol) – sintetik (affiks) – analitik (takror) – analitik (juft). Ushbu darajalanish zanjiriga uzvlarining semantik tabiati bo'yicha qaralsa, ular da lug'aviy ma'no chegarasidan (xususiylikdan) grammatik ma'noga (umumiylik tomonga) bosqichli o'tib borilayotganligini ko'rish mumkin: juftlash (ota-ona) – takrorlash (tog'-tog') – ko'makchi fe'lli analitik forma (ishlab yurmoq) – to'liqsiz fe'lli analitik forma (kitob edi) – affiksli forma (kitoblar) – nol forma (0) kabi [Bazarov O., 1997; 32].

Morfemali ko'rsatkichlar affikslar (prefikslar va suffikslar bilan) va affiksoidlar orqali namoyon bo'ladi. Affiksoidlar tarkibida biror bir belgining katta yoki oliy, chegaraviy darajasini bildiruvchi prefiksoidlar farqlanadi: **ko'p**, **yirik**, **o'ta**, **super**, **to'la** va boshqalar. Masalan, ko'p qavatli uy, *yirik gabaritli yuk*, *o'ta maxfiy*, *supertanker*, **to'la o'lchovli** va biror-bir belgining yetarli bo'lmagan, katta bo'lmagan darajasini ko'rsatuvchi prefiksoidlar: **kam-**, **yarim-**; **non-**, **im-**, **under-**, masalan, *kamquvvat*, *kamqon*, *kamchiqim*, *yarimjon*, *yarimavtomat*, *yarimorol*; *nonmobile*, *immature*, *underdeveloped*.

Morfemali ko'rsatkichlar sifatida shuningdek kichraytiruvchi suffikslar namoyon bo'ladi: **-(a)loq-**, **-choq-**, **-cha-**; **-kin-**, **-let-**, **-te-**, **-ok-**, **-ule-**, **-ling-** (*qizaloq*, *qo'zichoq*, *buzoqcha*; *islet*, *boykin*, *animacule*, *kitchenette*, *hillok*, *catling*, *firstling*), zaiflashgan ma'nosini beruvchi suffikslar **-(i)sh-**; **-ish** (*sarg'ish yuz*, *qizg'ish ufq*; *yellowish filter*, *greenish layer*).

Morfemali ko'rsatkichlarga solishtirma va orttirma daraja prefikslarini ham kiritish mumkin: **ba-**; **-(e)st** (*badavlat*, *baquvvat*, *basavlat*, *bag'oyat*; *biggest*, *smallest*, *greatest*); ser-g'ayrat, ser-suv, ser-hosil, kam-hosil, alp-qomat, farishta-sifat, mol-fahm, tovuq-kalla, dev-sifat, bo'y-dor, joziba-dor maftun-kor, be-had, bag'oyat; ba-davlat, ba-savlat, boy-ota, boy-vuchcha, pul-dor, pul-siz, nomdor, nomsiz va boshqalar. Ingliz tilida: *supersoldier*, *supermarket/supersonic*, *out-outfight*, *over-overcome*, *sub-due*, *sur-pass*, *ultra-violet*.

Gradatsiyani so'z qo'shish usuli yordamida namoyon etuvchi birliklar mavjud bo'lib, bunda komponentlardan biri belgining darajasiga ishora qiladi, masalan **to'q** ko'k, **och** sariq; **whitish-pink**, **dark-blue**, **light-red** va boshqalar. Semantik ma'nosiga ko'ra bu kabi leksemalar, ko'pincha, rang va tusalarni anglatadi. Morfemali ko'rsatkichlarga, shuningdek, takror yordamida hosil bo'lgan LBni kiritish mumkin, masalan *asta-asta*, *tez-tez*, *uzun-uzun*; *farfaraway*, *alonglongtime* va boshqalar.

Morfologik birliklar (vositalar) chuqur va atroflicha o'rganila borilgani sari bu sathga oid bo'lgan graduonomiya ham yaqqol bilina boshlaydi. Masalan, A.Hojiyevning ko'makchi fe'llarga oid katta tadqiqoti bu funksional yordamchilarning semantik tizimida boshlanish faza (boshla, kel, ket) – bajarilish yoki davomlilik fazasi (yot, tur yur, o'tir, bor, ber) – tugallikka yaqinlashish fazasi (qol, yoz) – to'liq bajarilish fazasi (bo'l, bit, bitir, chiq, yot, yubor, sol, tush) kabi tadrijiy bosqichlanishlar

(darajalanishlar) bor ekanligini ko'rsatdi [Hojiyev A., 1996; 188].

Morfologik tizimning qurilishida mustaqil so'zlar – oraliq guruh (modal, undov, taqlid) – yordamchi so'zlar, fe'l – funksional formalar – ot, mustaqil so'z – mustaqil so'z/yordamchi so'z – yordamchi so'z kabi atashdan ifodalashga yoki lug'aviy semantikadan morfologik ma'nolar tomon yuzaga kelgan tadrijiy (darajali) shakllanishlar katta ahamiyatga ega. So'z turkumlaridan son sof miqdoriy darajalanish semantikasiga asoslansa, sifat so'z turkumida "kamlik – me'yor – ortqlik" andazasi asosida ish ko'ruvchi daraja kategoriyasi mavjud. Morfologik kategoriyalarning xususiy ma'nolariga ham darajalanishlar xos: (*and the more the locksmith thought, the more sleepy he became* (Charles Dickens, Barnaby Rudge).

Umuman, morfologik gradatsiyalar morfologik kategoriyalar va so'z turkumlarining munosabatlarini kuchli-kuchsiz oppozitsiyalarda tashkil etuvchi hodisa bo'lib, bunda oraliq uchinchilik muhim ahamiyat kasb etadi, shuningdek, morfologiyaning o'zi leksika bilan sintaksis o'rtasidagi oraliq uchinchidir. Bu holat, ko'rinishicha, morfologik graduonomiyaning leksik va sintaktik darajalanishlar bilan hamkorligiga asos bo'ladi: qirmizi (leksik) – qizilroq (morfologik) – haddan tashqari qizil (sintaktik) kabi [Bazarov O., 1997; 44].

Leksik-semantik ko'rsatkichlar tarkibida turli so'z turkumlariga mansub bo'lgan, ma'nosida graduallik semalari bo'lgan so'zlar bo'lishi mumkin: *qahr* (**kuchli** g'azab), *a'lo* (**juda** soz, **juda** yaxshi), *bahaybat* (**juda** katta), *mitti* (**juda** kichik), *ancha*, *juda*, *bag'oyatda*, *sal*; *very*, *quite*, *rather*, *exceedingly*.

Darajalanish leksema va frazemalarning semantik qurilishiga xos bo'lib, bunda mustaqil semalar tarkibida bir belgining ozlik yoki ko'plik holatlarini aks ettiruvchi umumiy semalar mavjud bo'ladi. Aslida, shu semalarning ikki yoki undan ortiq leksema va frazemalarga xosligidan lug'aviy birliklarning darajali qatori yuzaga keladi. Lug'aviy graduonomiya semantikasi asosida materiyaning bir turdan ikkinchi turga, shuningdek, muayyan tur ichidagi bir nisbiy holatdan ikkinchisiga uzluksiz o'tish, aylanishlarining in'ikosi yotadi.

Darajalanish munosabati faqat leksemalar yoki faqat frazemalar munosabatidagina emas, balki leksema va frazemalarning o'zaro munosabatlarida ham mavjuddir: *yuvosh* – *qo'y og'zidan cho'p olmagan*, *seskanmoq* – *qo'rqmoq* – *kapalagi uchib ketmoq* kabi.

O'zbek tilshunosi Bozorovning fikriga ko'ra, lug'aviy sathdagi darajalanishlarning ikki turdagi mazmun (denotativ) ko'lamini ko'rish mumkin: bir umumiy sifat tarkibidagi (me'yoridagi) miqdoriy darajalanishlar (*qoniqarli* – *yaxshi* – *a'lo baho*); b) tadrijiy sifat o'zgarishlari yoki yangilanishlari bilan bog'liq darajalanishlar (*muz* – *suv* – *bug'*). Lug'aviy graduonomiya bir tomonlama (*sudralmoq* – *imillamoq* – *yurmoq* – *yugurmoq* – *yelmoq* – *chopmoq* – *uchmoq*), aylanuvchan (*voz* – *kuz* – *qish* – *bahor*), markazdan zid tomonlarga yo'naluvchan (*sekin* – *o'rtacha* – *tez*) yo'nalishlardagi darajalanishlarni ifodalashi mumkin [Bazarov O., 1997; 23].

Leksik-semantik ko'rsatkichlar orasida ma'noni metaforizatsiyalash yordamida gradatsiyani ifodalovchi ko'rsatkichlarni alohida guruhga ajratish lozim, masalan, *hissiyotlar to'foni*, *sevgi ummoni*.

Leksik-semantik ko'rsatkichlar sifatida kommunikativ metaforalar ham namoyon bo'ladi, ular lisoniy metaforalardan farqli ravishda tayyor holda aytilmaydi, balki nutq jarayonida (matnda) shakllanadi: *Atamboevga og'irroq zarba berish, aprel inqilobidan keyin ulardan ko'pchiligi imtiyozlar, **yog'li joydan** va o'g'irlangan mulkdan mahrum bo'lgani uchun qasd olish uchun* (<https://kun.uz/news/2019/06/22>); Bu holatda gradatsiya *yog'li* (*ko'p miqdorda yog'ga ega bo'lgan*) metaforasi orqali ifodalanyapti.

Lug'aviy darajalanish qatorlari graduonimlarning qaysi semantik turkumlarga (so'z turkumlariga) xosligi jihatidan farqlanadi va boshqa ma'noviy guruhlanishlarga (polisemiya, sinonimiya, antonimiya, giponimiya, partonimiya kabilarga) nisbatan alohida o'rinni egallaydi. Lug'aviy darajalanish aslida semantik, ya'ni muayyan semani darajalash orqali yangi so'zlar hosil qilish (bir – ikki – uch, iliq – issiq – qaynoq, boy – o'rtahol – kambag'al kabi) usulidir [Bazarov O., 1997; 44].

Leksik-semantik ko'rsatkich sifatida sinonimiya ham namoyon bo'ladi, u semalar takrorlanishi (semantik reduplikatsiya) hisobiga gradatsiyani hosil qiladi: *"Take whatever you need," I yelled. Don't you always? I thought, my old **anger** and **ecstasy** rising up as unavoidably as a knee jerking when the doctor's hammer hits.* (Jennifer Weiner, *Best friends forever*); *Bundan boshqa, uning Anvarga uchrashmay namoyishkor chiqib ketishi, qandaydir yana bir ma'noni onglatqandek ham bo'lar edi. Ra'noning yuzidagi qayg'u belgilari yo'qolib, uning o'rnini **g'azab** va **jazava** alomatlari oldi* (Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan chayon*). Keltirilgan misolda ikki yadroviy semaning takrorlanishini kuzatish mumkin: "belgining katta darajasi" gradual semasi va "g'azablanganlik" semasining birgalikda ular "quturish" va "jazava" sinonimik otlar semantikasida namoyon bo'ladi ("g'azablanishning eng yuqori darajasi").

Keyingi misolda sinonimiya LB takror bilan uyg'unlashadi: *'What a funny, what a hilarious boy you are!'* said Aunt Louisa (W.Somerset. Augham, *Of human bondage*); (naqadar ayanchli, naqadar dahshat).

So'zlarning graduonomik qatorlarga tizilishi ma'lum bir belgi (asos, oppozitsiya belgisi) zaminida sodir bo'ladi. Masalan, "ko'kimtir" belgisi asosida "ko'kish – moviy". Shuning uchun o'xshash belgilar asosida hosil qilingan bir yoki bir necha so'z turkumiga mansub graduonomik qatorlarni ajratish mumkin. Chunonchi, "yosh" miqdorining o'sib borishi asosida: ninni – ... qariya, o'smoq – ... qartaymoq, qulun – ... ot qatorlari hosil qilinadi.

O'zbek tilida lug'aviy graduonomiyaning mohiyati bir necha so'zning muayyan belgisi oz-ko'pligiga qarab lug'aviy ma'noviy qatorda tizilishida namoyon bo'ladi. Lug'aviy graduonomik qatorlar ko'pgina hollarda alohida yetakchi so'z (dominanti) atrofida birlashadi va lug'aviy ma'no guruhlar oldiga qo'yiladigan barcha talablarga to'la-to'kis javob beradi. Lug'aviy graduonomik qatorlarda dialektikaning uch asosiy qonuni o'z in'ikosini topadi:

a) graduonomik qatorda belgini darajalanib, oshib/kamayib borishida miqdoriy o'zgarishlarning sifat o'zgarishlariga o'tishi tajallanadi;

b) graduonomik zanjirning ikki chekka uchi ma'lum bir belgining tasdig'i bilan birga bir-birini inkor etishida inkorni inkor qonuni namoyon bo'ladi [Orifjonova

Sh.G., 1996; 22].

Ingliz tilida esa D.A. Kruznig fikricha, o'ldov, daraja, martabani bildiruvchi so'zlar, o'z navbatida, ikki turga bo'linadi. Ular cheksiz davom etuvchi va alohida darajaga egalikni ko'rsatuvchi leksemalar bo'lib, D.A. Kruz ularni hosil qilishda hech qanday ma'no kuchaytiruvchi, qo'shimchalar qo'shilmasligini va ular o'zaro bir-biridan darajasi bilan farqlanuvchi, bitta sohaga, tushunchaga doir so'zlar ekanligini ta'kidlaydi. Quyi bosqichdan to yuqori bosqichgacha bo'lgan, ko'pincha, martaba, unvonni bildiruvchi so'zlarni olim **“rank terms”**, ya'ni martaba, o'sib borish tartibidagi so'zlar, atamalar deb uqtiradi. Bu leksemalar har doim o'sib borish tartibida, ketma-ketligi buzilmagan holda berilishi shart. U misol tariqasida harbiy unvonlarni misol qilib keltirib o'tadi: *major; colonel* [Djumabayeva J.Sh., 2007; 21].

Gradual semalar mavjud bo'lgan FBni ham keltirish mumkin: *drop from the sea, kapalagi uchib ketmoq (birdaniga qo'rqib ketmoq), tepa sochi tikka bo'lmoq* (jahli chiqib ketmoq), *do'ppisini osmonga otmoq* (juda xursand bo'lmoq), dengizdan bir tomchi.

Gradatsiya umumlingvistik hodisa ekanligini hisobga olgan holda uni tilning turg'un xususiyatga ega murakkab birliklariga ham xosligi to'g'risidagi nazariya mantiqan asosli ekanligi frazeologiyadagi darajalanish aspketiga murojaat etish zaruratini belgilaydi. Masalan: *do'ppisini osmonga otmoq* – boshi ko'kka yetmoq – *og'zi qulog'iga yetmoq*; Yoshligingda odat qilsang – qariguncha ko'nikasan, qarilikda odat qilsang – ko'nikkuncha ko'milasan. Gap shaklidagi frazeologizmlar orasida ham graduonimik munosabatlarni kuzatish mumkin: Yetti o'lchab bir kes – Ming o'lchab bir kes.

Frazeologik ko'rsatkichlar orasida turg'un birikmalar ham uchraydi, ularni ikki guruhga bo'lish mumkin:

1. Obrazli va obrazli bo'lmagan birikmalar. Obrazli bo'lmagan birikmalarga: *as much as possible, hardly, at all, completely, beyond the limit, beyond the boundary*; iloji boricha, zo'rg'a, bir amallab, ortig'icha, butunlay, me'yorda, me'yordan ortiq, yoqasida, chegaradan chiqish.

2. Qiyosiy frazeologik ko'rsatkichlarni alohida guruhga ajratish mumkin, ular belgiga oid gradatsiyani taqqoslash orqali ifodalanadi: *brave as a lion, beautiful as a rose, work hard as a busy bee; sherdek mard va jasur, otdek baquvvat; oydanda go'zal; o'z onasidek ko'rmoq; eshakdek ishlamoq*.

Frazeologik ko'rsatkichlar tarkibida so'zlarning takrorlanishi natijasida hosil bo'lgan tavnologik konstruksiyalar ham alohida guruhni tashkil etadi, masalan *to'g'ridan-to'g'ri, ochiqdan-ochiq, soddadan-sodda*.

Grammatik ko'rsatkichlar guruhida morfologik va sintaktik ko'rsatkichlar mavjud. Morfologik ko'rsatkichlar tarkibiga quyidagi lisoniy vositalar kiradi:

1. Bog'lovchilar:

– gradatsiya darajasini bildiruvchi va uni taqqoslash orqali ifodalovchi bog'lovchilar: **naqadar ... ki, shunchalar ... ki, shunchalik ... ki, shundayin ... ki; what a ..., how..., so...,** masalan: *Outside, the cruiser backed down the driveway. My father ran out of the house, his pajama top so white it seemed to glow under the*

gray sky (Jennifer Weiner, Best friend forever).

These thoughts always led him to consider what a glorious engine the “prentices might yet become if they had but a master spirit at their head; (Charles Dickens, The Barnaby rudge); Mirkomil javob qilmadi. U xiyol burilib ro‘parasidagi daraxtning quchoq yetmas tanasiga qaradi, ko‘kintir po‘panak bosgan, tik, nihoyatda baland... yiqitay desa, naqadar baquvvatki, shox butoqlarni sindiray desa naqadar qo‘l yetmas... (Said Ahmad, Quyosh fasli).

– murakkab taqqoslovchi bog‘lovchilar qanchalik.... shunchalik, **qancha.... shuncha; the more the more...**, masalan: *All mankind are like us, but they have not the candour to avow it. “The more they affect to deny the existence of any sincerity in the world, the more they would be thought to possess it in its boldest shape; (Charles Dickens, The Barnaby rudge); O‘ziga to‘q odam qancha ko‘p bo‘lsa, shuncha yaxshi.— Albatta, albatta... Faqat uyidan neft otilla chiqqan odamga o‘xshaydi. Osmonda, mayli, qandini ursin!... (Said Ahmad, Quyosh fasli).*

Shu o‘rinda aytilish joizki, osmonda frazeologik ko‘rsatkichi yuqori shkalaning eng cho‘qqisini ifodalab kelmoqda.

2. Kuchaytiruvchi xususiyatga ega bo‘lgan undov so‘zlar (*oho, oh, voy Xudoyim; oh, oh my God*).

3.**guncha; until...** masalan, ... *and full of such youthful visions, which were sometimes sanguine and sometimes melancholy, but always had her for their main point and centre, pushed on vigorously until the noise of London sounded in his ears, and the Black Lion hove in sight (Charles Dickens, The Barnaby rudge); Yong‘oq orasiga shaftoli, olma ekilsa zo‘r bo‘ladi. Yong‘oq hosilga kirguncha shaftoli qariydi (Said Ahmad, Quyosh fasli).* Ushbu birikmaning asosiy vazifasi intensivlikni, ya‘ni graduallikni ifodalash uchun xizmat qiladi.

O‘zbek va ingliz tillarida leksik darajalanishning o‘xshash va farqli jihatlarini otlarda, ya‘ni predmet yoki predmetlik ma‘nolarida darajalanish xususidagi tahlillardan olingan xulosalarni qiyoslashga e‘tibor qaratiladi.

J.Djumabayevaning fikriga ko‘ra, leksik maydonda darajalanish bir qancha sathlarda ham namoyon bo‘lishi mumkin, ya‘ni giponimlarda giperonim bo‘lsa, giperonimning o‘zi yana bir pog‘ona yuqorida turuvchi superordinat atamasi ostida uning giponimi hisoblanishi mumkin. Misol uchun, *jonzotlar: qushlar, hasharotlar, hayvonlar.* Ushbu giponimlar o‘zlari giperonim sifatida giponimlariga ega hamdirlar. Masalan, *hasharotlar – qurt, chumoli, pashsha, chivin* va hokazolar. Demak, ularning barchasi giponimik munosabatlar orqali o‘zaro aloqada bo‘lib, quyi pog‘onadagi *chumoli, pashsha* o‘rniga hasharot so‘zi ishlatilishi ham mumkin, *jonzot* yoki *jonivor* so‘zi qo‘llanilishi ham ehtimoldan holi emas, lekin kogiponimlarni birining o‘rnida ikkinchisini ishlatish mumkin emas.

Sintaksisdagi darajalanish masalasi o‘zbek tilshunosligida O.Bozorovning “O‘zbek tilida darajalanish” nomli monografiyasida qisqa tarzda bayon etilgan. Muallif ikki turdagi sintaktik graduonimiya qatorlari xususida quyidagi fikrlarni bayon etadi: “I sintaktik aloqa (bog‘lanish) belgilarida: a) nopredikativ va predikativ bog‘lanishlar tizimida: teng bog‘lanish (uyushiqalanish)

– tobedoshlik (qaratqich-qaralmish, ega-kesim) – tobe/hokim (boshqaruv, bitishuv)
 – hokim/tobe (izohlovchilar: tegirmonchi Shokir/Shokir tegirmonchi) – qorishiq (gibrid) birliklarda hokim/tobelik va tobe/hokimlik (soʻz birikmasi va qoʻshma soʻzlik belgilariga ega boʻlgan oraliq birliklarda) – (lugʻaviy butunliklarning, sof qoʻshma va sodda soʻzlarning tarkibiy qismlariga aylanib ketishi. Xususan, teng bogʻlanish tizimida darajalanish (bogʻlanish kuchining oshib, inkor (na...na) – zidlov-biriktiruv teng bogʻlanishning xususiy turlarida: *Yalpiz, rayhonlar hid taratmoqda – Yalpiz va rayhonlar hid taratmoqda – Yalpizu rayxonlar hid taratmoqda. Baʼzan yengil shabada esadi, baʼzan qattiq shamol – Goho yengil shabada, goh qattiq shamol esadi; Dam yengil shabada esadi, dam qattiq shamol esadi; yoki yengil shabada esadi, yoki qattiq shamol esadi – Yo yengil shabada esadi, yo qattiq shamol esadi* kabi.

Ingliz tilida sintaktik darajalanishning xususiyatlari unda soʻzlarning birikishi, oʻrin almashish mumkin va mumkin boʻlmagan holatlarga bogʻliqligini taʼkidlash lozim. Masalan, oʻzbek tilida *Shokir tegirmonchi – tegirmonchi Shokir* birikmasi bir xil soʻzlardan tashkil topishiga qaramasdan, ularning oʻrin almashishi natijasida birinchi birikmada *Shokirning tegirmonchi* ekanligi haqida xabar berilgan boʻlsa, ikkinchisida *tegirmonchi* soʻzi izohlovchi sifatida *Shokirning kasbi tegirmonchi* ekanligini bildirib kelmoqda va grammatik shakl oʻzgaryapti. Ushbu birikmani ingliz tilida keltiradigan boʻlsak, *Shokir is a miller/Miller Sobir* tarzida beriladi. Demak, xabar maʼnosidagi birikma ingliz tilida toʻliq sodda gap shakliga oʻtmoqda. Bundan koʻrish mumkinki, soʻzlarning birikishi, yaʼni sintaktik aloqani, yuqorida taʼkidlaganimizdek, ingliz tilining oʻziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib tahlil qilish zarur. Ingliz tilida shunday birikma va iboralar mavjudki, ularning stilistikadagi ahamiyati juda katta boʻlib, boshqa tilga tarjima qilayotganda, butun bir gap yoki qoʻshma va, hatto, butun bir abzasli gaplar tarzida tarjima qilishga toʻgʻri keladi [Djumabayeva J.Sh., 2007; 126].

Gradatsiya tizimi soʻz shakllari, iboralar va jumalardan hamda ularning birikmalaridan iborat boʻlishi mumkin. Ammo shuni taʼkidlash kerakki, sintaksis birliklari faqat gradatsiya qatorlari uchun asos sifatida xizmat qiladi. Asta-sekinlik asosan leksik vositalar yordamida amalga oshiriladi: *Bolam, anchadan beri yopgan non yemagandirsan, beri kel, issiqqina non yeb ol. Ona shunday dedi **sukunat qorongʻulik** singib ketdi* (Said Ahmad, Suvlar oqib ketdi).

Graduonimlar sifatida gradatsiya tarkibi alohida soʻz shakllarini oʻz ichiga olishi mumkin: *Men buni, albatta, amalga oshiraman, qancha boʻlsa ham kutaman: **bir kun, bir hafta, bir oy, bir yil***. (X.Sulton, Uch yuz oltmish besh kun, 48); *'How much?' Ten thousand, twenty thousand — how much? If only with his money he could buy **one year, one month** of youth. And startled by that thought, he wrote quickly: 'DEAR HERRING, — Draw me a codicil to this effect: "I leave to my niece Irene Forsyte, born Irene Heron, by which name she now goes, fifteen thousand pounds free of legacy duty." 'Yours faithfully, 'JOLYON FORSYTE* (John Galsworthy, The Forsyte Saga, 204).

Gradatsiyani sintaksis darajasida ifodalovchi vositalarni graduallikning sintaktik koʻrsatkichlari deb atash mumkin. Ularga vaqtni bildiruvchi ergash gaplar kiradi, masalan: *Uni oldida parvona kabi aylanib hamma yogʻiga razm solayotgan Orzigul*

uni ikki soat davomida qaerlarda bo'lgani, nimalar xarid qilgani, narxini, sochini o'zgartirgan joyni va u yerda kimlar borligini **so'rab – surishtirayotgan paytda** oradan ikki soat vaqt o'tgan edi (Nosir Do'lta, Zubayr: qalb va ko'ngil ko'chalari) ergash gapi "kech" belgisining ortiq darajasini bildiradi).

Sintaktik ko'rsatkichlarga quyidagilar qiradi: gapning turi, so'zning gapdagi o'rni, LBning takrori. Belgining gradatsiyasini undov gap namoyon etadi: *"Did I go home when I had done? And **oh, my God!** how long it took to do! Did I stand before my wife, and tell her?"* (Charles Dickens, The Barnaby rudge); **Ey Xudo! Bu qanday** ko'rgulik, **bu qanday** vahshiylik? (Abdulla Qodiriy, O'tkan kunlar). Keltirilgan misolda sintaktik ko'rsatkich (undov gap) *Ey xudo* so'zi orqali ifodalangan morfologik ko'rsatkich va *qanday* leksik-semantik ko'rsatkichi bilan uyg'unlashadi. Ko'rsatkichning gap boshidagi o'rni inversiyada gradatsiyani ifodalashning yana bir sintaktik vositasi hisoblanadi va belgining kommunikativ ahamiyatini aniqlaydi: LBning takrori ham sintaktik ko'rsatkich sifatida namoyon bo'ladi: *"My Simmun!" cried Miss Miggs, in tears, and faintly. "My for **ever, ever** blessed Simmun!" "Hold up, will you," said MrTappertit, in a **very, very** unresponsive ton ...* (Charles Dickens, The Barnaby rudge); *Bir kishi ayni vaqtda ham qahramon, ham o'tkir fikrli bo'lishi juda, juda kam uchraydi* (Jo'rjiy Zaydon, Farg'ona kelini).

Gradatsiyani tilning turli darajalarida namoyon etuvchi ko'rsatkichlarini bir guruhga jamlash mumkin. Jumladan, bir nechta takrorlar birlashadi: 1) harf takroriy grafik ko'rsatkich sifatida (*kichki-i-i-na*); 2) takror morfemali ko'rsatkich sifatida (*ever, ever; sekin-sekin*); 3) negizlar takrori frazeologik ko'rsatkich sifatida (*soddadan-sodda*); 4) LB takrori sintaktik ko'rsatkich sifatida (*more and more; yana va yana*).

Matn darajasida ko'rsatkichlar uslubni shakllantirishda o'zaro ta'sirlashadi. Belgining matndagi gradatsiyasini namoyon etuvchi ko'rsatkichlarning quyidagi birikmalari ajratib ko'rsatiladi:

– grafik ko'rsatkichning leksik-semantik ko'rsatkich bilan birga qo'shib ishlatilishi: *kichki-i-i-na* uy;

– morfemali ko'rsatkichning leksik-semantik ko'rsatkich bilan uyg'unlashuvi: *kamquvvat, kamqon, kamchiqim, yarimjon; immature, underdeveloped*;

– morfemali ko'rsatkichning frazeologik ko'rsatkich bilan birgalikda qo'llanilishi: *Jane **jumped out of her skin** when she realized that her son's played with her lipstick* (idiom-corner.blogspot.com). *Avvaliga raqibining bu tomonlarda daydib yurganidan g'azabi keldi, so'ng atay yo'lini to'sib chiqqanini payqab **hayrati toshdi**. Nega deganda, Asilbek hafta burun tiz cho'kib yalingan g'animga sira o'xshamasdi* (Normurod Norqobilov, Tog'dagi yolg'iz odam);

– morfemali, leksik-semantik va morfologik ko'rsatkichlarning uyg'unligi: *If he could only get to some woods somewhere, and then walk and walk, or run and run, maybe, without stopping, and without eating, for days maybe, until, well, **until he had gotten away** – anywhere* (Theodore Dreiser, An American tragedy). *Boshida qizning g'ayritabiiy ko'ringan engil-boshi, ochiqqligi hamda behad quvnoqligi unga erish tuyuldi, unchalik yoqtirmadi uni. Biroq qizi tushmagur Xudo bergan ulug' xususiyati – bu jonli olamni qizg'in seva ola bilishi bilan yigitni **butunlay o'ziga rom etmaguncha***

sehrlashda davom etgandi (Normurod Norqobilov, Tog'dagi yolg'iz odam);

– leksik-semantik ko'rsatkichlarning uyg'unligi: *I must look very calm, like I didn't care so **very much**, because I didn't really kill her* (Theodore Dreiser, *An American tragedy*). *Men odamlardagi istak-mayllar nega bu qadar xo'rlanishi haqida juda ko'p bosh qotiraman, ularning his-tuyg'ulari nimalar evaziga boy berilishini, nega inson bolasi ko'zlagan maqsadlariga erishgani sayin dag'allashib, qalbi xira tortib borishini tahlil qilishga urinaman* (Nosirjon Jo'rayev, Noyabr kuyi);

– leksik-semantik ko'rsatkichlarning frazeologik indiktorlar bilan uyg'unligi:
– Singil, sen meni to'g'ri tushun, – hiyla o'zini bosib uqtirdi (<https://hordiq.uz/2019/09/15/alamzada-16-qism-ikkinchi-fasl/>) – **Hiyla** leksik-semantik ko'rsatkichi **o'zini bosmoq** frazeologik ko'rsatkichi bilan uyg'unlashadi;

– morfologik ko'rsatkichning leksik-semantik ko'rsatkich bilan uyg'unligi: *She had **just** taken it away **too quickly**. If only he had looked first, silently and to himself!* (Theodore Dreiser, *An American tragedy*). *Xalifa unga qarab: "Ofarin senga, mening atrofimni ikki yuzlama, laganbardor kishilar o'rab olgan. Ularga **shunchaki haddan tashqari ko'p** ishonch bildirmasam ham, sening qahramonliging va sadoqatingni sezib, ko'pdan buyon suyub yuraman"* (Jo'rjiy Zaydon, Farg'ona kelini);

– leksik-semantik ko'rsatkichning sintaktik ko'rsatkich bilan uyg'unligi va takror bilan ifodalanishi: ... *was now tending **more and more** to induce a kind of mental depression or melancholia which promised not so well for his future* (Theodore Dreiser, *An American tragedy*). *G'amboda yurak boshqa yuraklarga qaraganda tasalliga ehtiyoji **ko'proq va ko'proq**, shuuri o'tkirroq bo'ladi. Ular ikkalasi shirin suhbatga **tushib ketishdi*** (Jo'rjiy Zaydon, Farg'ona kelini); *On the contrary, he was inclined to study his parents, not too sharply or bitterly, but with **a very fair and fair grasp of their qualities and capabilities*** (Theodore Dreiser, *An American tragedy*); *Tasavvufda xavotir yetti turga ajratilgan. Bulardan, ayniqsa, nafs, shayton tarafidan qalbning qo'lga olinishi va aql jihatdan qalbga yetkazilgan xutur **yomondir, juda yomondir*** (Ibrohim Haqqul, Navoiyga qaytish) – *juda leksik-semantik ko'rsatkichlari va sintaktik ko'rsatkichlar uyg'unlashadi (yomon so'zining o'rni va takrorlanishi);*

– morfologik, morfemali va leksik-semantik ko'rsatkichlarning uyg'unligi: ... *and the social workers had told my mother and me long ago that we should let him, that **the more** independent he became, **the better** off he'd be). I wrote down the number of the bus and the name of the theater, slipped him twenty dollars and kissed his cheek* (Jennifer Weiner, *Best friends forever*). *Alisher Navoiyning buyukligi va xalqimiz tarixidagi xizmatlari mutafakkir shoirliği bilangina belgilanmaydi, albatta. Navoiy badiiy ijod jabhasida **qanchalik** tengsiz bo'lsa, ilmda, ya'ni olimlikda ham **shunchalik** benazir* (Ibrohim Haqqul, Navoiyga qaytish);

– morfologik va sintaktik ko'rsatkichlarning uyg'unligi: *My tongue felt thick. "Jon was in an accident. My parents went to the hospital". "**Oh my God!**" Val **how strongly** sprang to her feet and came to sit on the couch beside me.* (Jennifer Weiner, *Best friends forever*); *Ey xudoyim, bu kungi qora chopon va qipchoq nizolarini sizga bir timsol o'rnida ko'rsatayin: o'ylab ko'rilsin, bu nizolardan bizga **qanchalik** foyda va qipchoq og'aynilarg'a nima manfaat hosil bo'lmoq-da?* (Abdulla Qodiriy, O'tkan

kunlar).

XULOSA

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, belgining gradatsiyasi tilning barcha asosiy qatlamlari va matnda ifodalanadi. Uni ifodalovchi ko'rsatkichlar: grafik, morfemali, leksik-semantik, frazeologik, grammatik (morfologik va sintaksik) ko'rsatkichlardir. Har ikki tildagi belgi-holat anglatuvchi leksemalar darajalanishidagi o'xshash va farqli jihatlarni tahlil qilish uchun o'zbek va ingliz tillaridagi ko'k rangning graduonimik qatorlarini qiyoslaymiz:

O'zbek tilida: *havorang* → *moviy* → *ko'kish* → *ko'k* → *to'q ko'k-feruza*.

Ingliz tilida: *arctic* → *sky/teal/cerulean/sapphire* → *cobalt* → *azure/admiral* → *blue/navy*.

Ko'rinib turibdiki, graduonimik qatorda o'zbek tilida beshta a'zo, ingliz tilida ham beshta a'zo bo'lsa-da, bir-biriga juda yaqin, ammo predmetlarga nisbatan qo'llanilishidagina farqlanuvchi ko'k rangning variantlari ko'proq. Ya'ni birinchi a'zo ikkita so'z orqali, ikkinchi a'zo to'rtta so'z orqali, beshinchi a'zo ikkita so'z orqali ifodalanmoqda. Xulosa qilib shuni ta'kidlash lozimki, ingliz tilidagi ko'k rangning faqatgina lug'atlarda berilgan sinonimlari, ma'nodoshlari (tezaurus) orqali hosil qilingan graduonimik qatorlar o'zbek tilidagi ko'k rangning graduonimik qatoridan yuqorida tahlil qilingan jihatlari bilan farq qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduazizov, A. (2010). *Tilshunoslik nazariyasiga kirish*. Toshkent: Sharq.
2. Bazarov, O. (1997). O'zbek tilida darajalanish. *Fil. fan. dok. dis. avtoref.* (16-b.). Toshkent.
3. Boldyrev, N.N. (2001). *Kognitivnaya semantika* (65 s.). Tambov.
4. Djumabayeva, J.Sh. (2007). Turli tizimli tillarda leksik va stilistik graduonomiya. *Monografiya* (126 b.). Toshkent.
5. Gak, V.G. (1971). *Semanticheskaya struktura slova*. Moskva: Nauka.
6. Hojiyev, A. (1966). *O'zbek tilidagi ko'makchi fe'llar* (188 b.). Toshkent.
7. Kibrik, A.A. (1994). Kognitivnye issledovaniya po diskursu. *Voprosy yazykoznaniya*, 5.
8. Kolshanskiy, G.V. (1965). *Logika i struktura yazyka* (ss. 51-62). Moskva: Nauka.
9. Kunin, A.B. (1996). *Kurs frazeologii sovremennogo yazyka* (ss. 74-76). Moskva.
10. Kuznetsov, A.M. (1986). *From component analysis to component synthesis*. Moskva: Nauka.
11. Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford: Stanford University Press.
12. Levinson, S.C. (2008). *Pragmatics* (pp. 9-24). Cambridge: Cambridge University Press.
13. Lyapon, M.V. (1986). *Smyslovaya struktura slojnogo predlozheniya i teksta* (200 s.). Moskva: Nauka.
14. Mey, J.L. (2001). *Pragmatics: An Introduction* (2nd ed.) (p. 148). Oxford: Blackwell.
15. Orifjonova, Sh.G'. (1996). O'zbek tilida lug'aviy graduonomiya. *Fil. fan. nomz. dis. avtoref.* (22-b.). Toshkent.
16. Pelepeychenko, L.N. (1994). *Perexodnye tipy znacheniy slov* (na materiale russkogo yazyka) (ss. 19-20). Xarkov: XGPU.
17. Popova, Z.D., Sternin, I.A. (2003). *Ocherki po kognitivnoy lingvistike*. Voronej: Izdatel'stvo "Istoki".
18. Rahmonov, G'. (2018). O'zbek tilida lug'aviy sinonimiya va graduonimiyaning o'zaromunosabati. *Fin. fan. fal. dok. dis.* Farg'ona.

19. Safarov, Sh. (2008). Pragmalingvistika. *Monografiya* (80-81-b.). Toshkent.
20. Shirinova, N.D. (2010). O'zbek tilida predmetlik va belgi-xususiyatma'nolarini farqlash vositalari. *Filol. fan. nomz. dis.* Toshkent.
21. Sodiqova, M. (1974). O'zbek tilida kuchaytiruv vositalari. *O'zbek tili va adabiyoti*, 1.
22. *Sovremennyy slovar inostrannyx slov.* (2000). Moskva: Russkiy yazyk.
23. Timofeyev, A.A., Karimova, R.X. (2020). Semanticheskoye pole "Pogoda" (na primere leksiki angliyskogo yazyka). *Filologicheskiy aspekt*, 6(62).
24. Xazagerov, T.G., Shirina, L.S. (1999). *Obshayaritorika* (s. 137).
25. Yusupov, U.K. (2007). *Teoreticheskiye osnovy sopostavitelnoy lingvistiki* (s. 49). Tashkent: Fan.

REFERENCES

1. Abduazizov, A. (2010). *Introduction to Linguistic theory*. Tashkent: East.
2. Bazarov, O. (1997). Leveling in Uzbek language. *Abs. doc. dis. phil. sci. (p. 16)*. Tashkent.
3. Boldyrev, N.N. (2001). *Cognitive semantics* (p. 65). Tambov.
4. Djumabayeva, J.Sh. (2007). Lexical and stylistic graduonmy in different structural languages. *Monograph* (p. 4). Tashkent.
5. Gak, V.G. (1971). *Semantic structure of the word*. Moscow: Science.
6. Khazagerov, T.G., Shirina, L.S. (1999). *General rhetoric* (p. 137).
7. Khojiyev, A. (1966). *Auxiliary verbs in Uzbek language* (p. 188). Tashkent.
8. Kibrik, A.A. (1994). Cognitive research on discourse. *Questionslinguistics*, 5.
9. Kolshanskiy, G.V. (1965). *The logic and structure of writing* (pp. 51-62). Moscow: Science.
10. Kunin, A.B. (1996). *A course of phraseology of the modern language* (pp. 74-76). Moscow.
11. Kuznetsov, A.M. (1986). *From component analysis to component synthesis*. Moscow: Science.
12. Langacker, R. (1987). *Foundatoin of cognitive grammar*. Stanford: Stanford University Press.
13. Levinson, S.C. (2008). *Pragmatics* (pp. 9-24). Cambridge: Cambridge University Press.
14. Lyapon, M.V. (1986). *Meaning structure of complex sentences in the text* (p. 200). Moscow: Science.
15. Mey, J.L. (2001). *Pragmatics: An Introduction* (2nd ed.) (p. 148). Oxford: Blackwell.
16. *Modern dictionary of foreign words.* (2000). Moscow: Russian language.
17. Orifjonova, Sh.G'. (1996). Lexical graduonmy in Uzbek language. *Abs. Cand. dis. Phil. sci. (p. 22)*. Tashkent.
18. Pelepeichenko, L.N. (1994). *Transitional types of meanings of words* (based on the material of the Russian language) (pp. 19-20). Kharkov: KhGPU.
19. Popova, Z.D., Sternin, I.A. (2003). *Essays on cognitive linguistics*. Voronezh: Publishing House 'Sources'.
20. Rakhmonov, G. (2018). Interrelation of lexical synonymy and graduonymy in Uzbek language. *PhD thes. in phil.* Fergana.
21. Safarov, Sh. (2008). Pragmalinguistics. *Monograph* (pp. 80-81). Tashkent.
22. Shirinova, N.D. (2010). Means of distinguishing subject and feature meanings in Uzbek language. *PhD thes. in phil.* Tashkent.
23. Sodiqova, M. (1974). Reinforcement tools in Uzbek language. *Uzbek language and literature*, 1.
24. Timofeyev, A.A., Karimova, R.X. (2020). Semantic field "Weather" (on the example of vocabulary of English). *Philological aspect*, 6(62).
25. Yusupov, U.K. (2007). *Theoretical foundations of comparative linguistics* (p. 49). Tashkent: Science.